

प्रकरण तिसरे

बडे दादासाणे आप्पासाणे
(बडे गुरुजी)

क्रांतिसिंह नाना पाटील यांच्या बरोबरीने वाळवा तालुक्यातील दुसरे महत्वाचे स्वातंत्र्य सैनिक म्हणजे बर्डे गुरुजी हे होत. परंतु त्यांच्या विषयी फार कमी माहिती आजपर्यंत उपलब्ध होती. त्यांचे स्वातंत्र्य चळवळीतील व पत्री सरकार मधील कार्य मोठे होते. म्हणून त्यांच्या स्वातंत्र्य चळवळीतील योगदानाचा आढावा या स्वतंत्र प्रकरणात घेतला आहे.

भारतीय स्वातंत्र्य लढ्यात क्रांतीवीर बर्डे गुरुजी यांचे स्थान अतिशय उच्च आहे. त्यांचे नांव दादा आप्पाजी बर्डे पण ते बर्डे मास्तर म्हणून संपूर्ण महाराष्ट्राला परिचीत आहेत. त्यांचा जन्म ३ ऑगस्ट १९०८ रोजी इस्लामपूर येथे झाला.^१ त्यांचे वास्तव्य व कर्मभूमि वाटेगांव होती. इ. ७ वी पर्यंतचे शिक्षण काले या गावी पूर्ण झाले. त्यानंतर दादासाहेब ट्रेन होण्यासाठी सातारा ट्रेनिंग कॉलेज मध्ये उत्साहाने दाखल झाले.

विद्यार्थी दशेपासूनच त्यांना सार्वजनिक कामाची हौस, प्रखर देशभक्ती, जिद्द, धाडस, अन्यायाचा प्रतिकार, सत्य, अहिंसा, न्याय आदींचे चाहते होते. म. गांधीच्या तत्त्वप्रणालीचे अनुयायी, म. फुले, कर्मवीर शिंदे, कर्मवीर भाऊराव पाटील आदींच्या शिकवणुकीवर श्रद्धा असणारे चतुर संघटक, भारत माता त्यांचे आराध्य दैवत, स्वातंत्र्यप्राप्ती हे त्यांचे ध्येय होते. रयत शिक्षण संस्थेमध्ये त्यांना प्राथमिक शिक्षकाची नोकरी मिळाली. (प्रथम पाटण)

हरिजनादी मुलांना एकत्रित बसवले :

कांही दिवसांनी दादांची बिळाशी येथील प्राथमिक शाळेत शिक्षक म्हणून नेमणूक झाली. तिथे त्यांनी हरिजन व अन्य बर्गातील मुलांना एकत्रित बसवले. परिणामी सनातनी लोकांनी आपल्या विहीरीचे पाणी दादानां देण्याचे बंद केले. परंतू दादा डगमगले नाहीत त्यांनी विद्यार्थ्यांच्याकडून नदीचे पाणी आणले.^२ ते पहिल्यापासून समाजसुधारक होते हे यावरून दिसून येते.

हरिजन वर्तमानपत्रातील महात्मार्जींच्या लेखाचे आकर्षण :

ब्रिटीशांच्या जुलमी राजवटी विरुद्ध देशभर निषेध मोर्चे सुरु झाले होते. जबरदस्त लाठीमार, गोळीबार केल्याने कांही ' लाला लजपतराय ' सारख्या नेत्याचा अंत झाला होता. या सर्व घटनांकडे गुरुजींचे बारकाईने लक्ष होते. महात्मार्जींचे हरिजन हे वर्तमानपत्र श्री बर्डे मोठ्या उत्सुकतेने व अभ्यासवृत्तीने वाचत. ^३ वर्तमानपत्रातील जहाल अग्रलेख व विद्वानांचे परखड विचार अशा अनेक गोष्टींचा गुरुजींच्या मनावर परिणाम झाला.

विलेपार्ल्यास व अर्नाळ्यात बर्डे गुरुजींचा मीठ सत्याग्रह :

महात्मा गांधीनी कायदेभंग चळवळीची घोषणा ब्रिटीश राजवटी विरुद्ध करताच बर्डे गुरुजी व हसबनीस या दोघानी आपल्या नोकरीचा राजीनामा दिला आणि सातारा राष्ट्रीय शाळेच्या शिबीरात दाखल झाले. कांही दिवसांनी बर्डे गुरुजी आणि हसबनीस यांच्या नेतृत्वाखाली १० स्वयंसेवकांची तुकडी देवून विलेपार्ल्यास पाठवले तेथे गुरुजींनी मीठ सत्याग्रह आपल्या तुकडीतील सत्याग्रहींसह केला. ^४ अर्नाळ्यास त्यांनी सत्याग्रह केला.

धारासना येथील मीठ सत्याग्रह :

दि. २८ मे १९३० रोजी धारासना येथील मीठ सत्याग्रहात हिरिरीने भाग घेतला होता. ६५ लोकांच्या या सत्याग्रहीवर ब्रिटीश सरकारच्या सार्जंट सैनिकांनी भयंकर लाठीहल्ला केला. ^५ त्यांच्या शरीरावर घोडेस्वार घातले घोड्यांच्या टापांनी व लाठीमाराने बहुतेक सत्याग्रही रक्तबंबाळ झाले. कांही बेशुध्द पडले, तरी धैर्याने त्यांनी ते दुःख सहन केले. तापलेल्या वाळवंटाचे जखमीला चटके बसत होते. अशा प्रसंगी ब्रिटीश अधिकाऱ्यांनी देवू केलेले औषधपाणी सत्याग्रहींनी नाकारले. हा सर्व प्रकार डिक्टेटर मणिबेनकारा यांनी पाहिला, त्यांचे डोळे पाणावले. त्यांनी असे उद्गार काढलेकी महाराष्ट्रीय माणसाचे धैर्य ,

शौर्य , धाडस यांची माहिती इतिहासात वाचली होती पण आता मी प्रत्यक्ष डोळ्यांनी पहात आहे.

सोलापूरातील मार्शल लॉच्या ठिकाणी बर्डे गुरुजींचा कायदेभंग :

काँग्रेस आंदोलकांनी सोलापूर शहरातील सर्व शासनसंस्था आपल्या ताब्यात घेतल्या होत्या. तेथील ब्रिटीश शासनसंस्थेचे उच्चाटन झाले होते. म्हणून सरकारने तिथे मार्शल लॉ पुकारला होता. बर्डे गुरुजींनी १३ जून, १९३० रोजी तेथे कायदेभंग केला. सर्व स्वयंसेवकांच्यावर १० - १५ सोल्जरांनी रानडुकरांप्रमाणे हल्ला केला .^६ लाथा बुक्या मारल्या हात पिरगळून ध्वज हिसकून घेतला. सर्व स्वयंसेवक व बर्डे गुरुजींना अटक करून मार्शल लॉ कोर्टापुढे उभे केले. पैकी १८ स्वयंसेवकांना / बर्डेगुरुजींना १ वर्षाची सक्त मजुरीची शिक्षा ठोठावली . प्रथम त्यांना विजापूरच्या तुरुंगात व नंतर येरवड्याच्या तुरुंगात दाखल केले.

बर्डे गुरुजींना चक्की पिसण्याची भयंकर शिक्षा :

बर्डे गुरुजींना दंडा बेडी घालून ठेकणे व पिसवांनी भरलेल्या एका खोलीत डांबले. तेथे दिव्याची सोयसुध्दा नव्हती. फाटके तुटके तरट व फाटक्या घाणेरड्या घोंगड्या होत्या. दरदरोज सकाळी ४० ते ५० पौंड जोंधळे दळण्यासाठी देत. चक्की पिसण्यामुळे त्यांच्या तळव्यास फोड आले व अंगठ्या जवळील बेचक्यात जखमा झाल्या. रतिलाल नावाचा एक सत्याग्रही चक्की पिसता पिसता मरण पावला. कांहीनीं जबर शिक्षेच्या भितीने माफी मागून सुटका करून घेतली . गुरुजींच्या खोलीत असलेला सत्याग्रही अशक्त असल्याने रामकृष्ण जाजुबी यांचे जोंधळे गुरुजीच दळून देत.

चक्की पिसण्याचा भयंकर त्रास होत असलेला पाहून वॉर्डरने त्यांना सल्ला दिला सुपरिटेन्डेंट जवळ माफी मागा ताबडतोब गुरुजी म्हणाले माफी मागणे शक्य नाही. “ गुलामगिरी नष्ट करण्याच्या कामी माझा देह नष्ट झाला तरी हरकत नाही ”.^७

पुढे गांधी - आयर्विन करार झाल्यामुळे सर्व राजकीय कैद्यांची सुटका झाली त्यात बर्डे गुरुजीही होते.

पेटलॉड सत्याग्रह :

श्री बर्डेगुरुजींनी बिकट प्रसंगी पेटलॉड सत्याग्रहाचा लढा देण्यासाठी साथीदार व स्वयंसेवक मिळवण्याचा प्रयत्न केला. परंतू १९३० च्या तुरुंगातील डासांच्या अनुभवामुळे व तुरुंगाच्या दहशतीमुळे योग्य साथ मिळाली नाही. राष्ट्रोध्दार - देशपांडे - वाळवा , पांडूमास्तर येडेनिपाणी यांना यात भाग घेण्याची तीव्र इच्छा होती. पण याहीवेळी जंगल सत्याग्रहाची जमवाजमव करीत असतानाच पांडूमास्तरांना स्थानबद्ध केले. कांही कमी वयाची दत्तू सोनार , दत्तू लोहार आदी मुले जंगल सत्याग्रहात भाग घेण्याची उत्सुकता दाखवत होते. पण त्यांना तुरुंगातील त्रास सहन होणार नाही म्हणून त्यांना चकवून श्री बर्डे गुरुजी पेटलॉड जंगल सत्याग्रहास सन १९३२ साली निघाले. जाताना या गटाने कलेक्टर, डी. एस. पी. यांना पेटलॉड जंगल सत्याग्रह करणार असल्याची व प्रचितगडावर झेंडा फडकवण्याची नोटीस दिली. ठरल्याप्रमाणे ५ - ६ शे ताडीची झाडे तोडली प्रचितगडावर झेंडाही फडकवला यासत्याग्रहीत सर्वश्री गणपती ढोकळे , दगडू शिंदे , देशपांडे , बाबू मोहिते , देवाप्पा नरगुंदे , नामदेव पाटील आदी १९ लोक होते.

बर्डेगुरुजींना कोल्हापुरात अटक :

पेटलॉड सत्याग्रहानंतर बर्डेगुरुजींनी कोल्हापूरास खासबागेत सभा घेतली. सभेच्या वेळी बर्डे गुरुजींना सन १९३२ ला पकडण्यात आले. त्यांच्या दोन साथीदारांनाही पकडले व इस्लामपूरच्या लॉकअप मध्ये ठेवून त्यावेळच्या क्रॉनिकल वर्तमानपत्रात महाराष्ट्रातील “प्रतिकारात्मक फर्स्ट पेटलॉड जंगल सत्याग्रह” याशिर्षकाखाली सत्याग्रहाचे सविस्तर वर्णन प्रसिद्ध झाले. हा खटला महिनाभर चालून बर्डे गुरुजींना ४ वर्षे ६ महिन्याची

सक्तमजूरीची शिक्षा झाली. त्यांना उेवलेली लॉकअपची खोली ४ माणसे राहण्या इतकी असताना तेथे १५ माणसे कोंडली. प्रकाश दारातून येइल तेवढाच संध्याकाळी खापरातून भाकरी व आमटी मिळे. ९

बर्डे गुरुजींना विसापूर तुरुंगात पाठवले :

कांही दिवसांनी खटला सुरु झाला. न्यायाधीशांनी बर्डेगुरुजींना प्रश्न केला आपण बेकायदेशीर जंगलातील झाडे तोडली? प्रचितगडावर तिरंगा झेंडा फडकवला? गुरुजी म्हणाले हे कृत्य बेकायदेशीर नाही. कारण ताडीसारखी झाडे मणुष्यास गुंगी आणणारी असून दारु निर्माण करण्यास साह्य करतात , त्यासाठी ती नाहीशी करणे न्यायास धरून आहे.

दि. १८ जानेवारी, १९३२ रोजी बर्डे गुरुजींना विसापूर तुरुंगात पाठवले १० त्यावेळी तेथील तुरुंगांतर्गत भोजनादी कारभार कैद्यांकडे सोपवला होता . भाजीपाला आदी कामाची व्यवस्था श्री बर्डे गुरुजींकडे होती. महात्माजींच्या वाढदिवसानिमित्त येथील सत्याग्रहींनी एक हस्तलिखित अंक प्रसिध्द केला. त्यात बर्डे गुरुजींचा 'शांतीदूत' हा लेख निवडला गेला. १९३४ साली श्री बर्डे गुरुजींची विसापूर तुरुंगातून सुटका झाली.

वाळवा तालुका काँग्रेस कार्य :

१९३४ साली मुंबईस सरइद्द गांधी यांच्या अध्यक्षतेखाली काँग्रेस अधिवेशन भरले होते. त्यामध्ये न्याय व शांतता हे काँग्रेसचे ध्येय असावे असा ठराव मांडला होता. हा ठराव अमान्य झाला. पुढे गांधींनी असे सुचवलेकी “ एक लाख लोकसंख्येतून ५०० काँग्रेस सभासद झाले तर त्यांना एक प्रतिनिधी निवडण्याचा हक्क मिळावा ” ही घटना मान्य झाली. काँग्रेस कार्यकर्त्यांना काँग्रेस सभासद करण्यासाठी खडोपाडी लोकांकडे जावे लागले. १० जिल्ह्याची काँग्रेस कमिटी होती. या नविन घटनेमुळे ५२ च सभासद होवू शकले. बर्डे

गुरुजी वाळवा तालुका कमिटीचे अध्यक्ष होते. सर्वश्री बर्डे गुरुजी , पांडू मास्तर , चंदू पाटील , कत्ते , हिरवे , आत्माराम पाटील , जोशी , नाना पाटील आदिंच्या सहकायनि प्रांतिकवार दोन सभासद निवडून गेले.

वाळवा , शिराळा पेठ या भागातील निवडणुकीची जबाबदारी बर्डे गुरुजींच्या पुढे होती. बर्डे गुरुजींनी लक्ष्मण हसबनीस , बाबूराव चरणकर , बापूराव शेंडगे , दत्तू पाटील , मांगलेकर इत्यादींच्या सहकायनि गावोगावी फिरून कार्यकर्त्यांच्या स्थानिक कमिट्या स्थापन केल्या. १५ दिवसात मतदान होणार असल्याने रात्रंदिवस सगळ्या गावात फिरून या कार्याला अनुकूल व विश्वासार्ह व योग्य माणसे शोधायची लागली. निवडलेली माणसे दत्तू पाटील - मांगले , गोटखिंडीचे नारायण जोशी , आष्ट्याचे सर्वश्री बाबूराव कासार , गंगाराम तेली , विश्वनाथ सराफ , नारायण कुलकर्णी , शंभूराव लिमये इ. यासर्वानी एकजुटीने व चिकाटीने कार्यास प्रारंभ केला. रेठरेहरणाक्षचे श्री नारायण पाटील , शिरट्याचे श्री. यशवंतराव पाटील , येड्याचे श्री. सीताराम बाळाजी पाटील आदी बहुतेक सर्व या गावांतील प्रमुखांचे साह्य लाभले. यामुळे सन १९३४ मध्ये काँग्रेसचे भाऊसाहेब सोमण वकील प्रचंड मताने निवडून आले.^{११} आणि प्रसिद्ध उद्योगपती कपूर(श्री.भिमराव पाटील) यांच्या फौजफाट्याची दाणादाण झाली.

सर्वश्री बर्डे गुरुजी , नाना पाटील व गायकवाड यांनी किलोस्करवाडी काँग्रेसमय केली :

गजानन गायकवाड यांचे किलोस्करवाडीस आल्यास तेथे कांही काँग्रेसचे सभासद होताच नाना पाटील व बर्डे गुरुजी तेथे गेले. प्रथम ते लक्ष्मणराव किलोस्करांना भेटले. पण त्यांनी सहकार्य दिले नाही. तरीही त्यांनी अन्य लोकांच्या भेटी घेवून किलोस्कर कारखान्याचे ८०० कामगार काँग्रेसचे सभासद केले.^{१२} विशेष म्हजे विदूषी यमुनाबाई किलोस्कर यांच्या

अध्यक्षतेखाली किलोस्कर गांव कमिटी स्थापन केली . नंतर या तिघांनी लक्ष्मणरावांची आणखी एकदा भेट घेवून त्यांचा आशिर्वाद मिळवला.

विटे तालुका काँग्रेस कमिटी स्थापना :

नंतर हे तिघे सागरोबाचा डोंगर, खानापूर तालुक्यातील वांगी , कढडेगांव , देवराष्ट्रे , शिवणी , कडेपूर , आदी गावांतून काँग्रेसचे सभासद करीत विटे या तालुक्याच्या ठिकाणी आले. तेथे रामभाऊ पारेकर यांच्या अध्यक्षतेखाली तालुका कमिटी स्थापन केली.

बर्डे गुरुजी , नाना पाटील व आत्माराम पाटील हे कार्यकर्ते काँग्रेस संघटनेचे कार्य आश्रम पध्दतीने करत होते. बर्डे गुरुजींनी काँग्रेस शिवाय अन्य पार्टींच्या मेदवारांसाठी प्रयत्न करण्यास नकार दिला.

बर्डे गुरुजींनी रामानंद भारती (दुधोडी) यांच्याशी चर्चा केली . मी भक्ती मार्गाचा असल्याने मला राजकारणात कशाला घेता असा प्रश्न स्वामींनी केला. तेंव्हा गुरुजींनी त्यांना स्वामी विवेकानंदांच्या भारताच्या सेवेबद्दल माहीती दिली. त्यामुळे रामानंद भारतींनी होकार दिला. आणि सभासद नोंदणीचे पुस्तक हाती घेतले. त्यांनी हयातीपर्यंत काँग्रेसचे मनःपूर्वक त्याग, सेवेने काम केले. अशा तऱ्हेने बर्डे गुरुजींनी वाळवा तालुक्यात काँग्रेस संघटीत करण्यासाठी बहुमोल असे कार्य केले.^{१३}

सातारा जिल्ह्यातील काँग्रेस अध्यक्ष राजेंद्र प्रसादजींचा दौरा :

१९३५ मध्ये राजेंद्र प्रसादजींनी सातारा दौरा आयोजित केला .राष्ट्राध्यक्ष १४ मे पासून दिवसभर सातारा जिल्ह्यातून फिरले. या अवधीत त्यांना इस्लामपूर म्युनिसिपालटीने मानपत्र दिले . तेंव्हा बर्डे गुरुजींनी त्या समारंभात भाग घेतला होता. इस्लामपूरातील डॉ. राजेंद्र प्रसादजींच्या मुक्कामात त्यांचा दमा बळावून खोकल्यासरशी रक्त पडू लागले. त्यांचा मुक्काम श्री आण्णा ढबू यांच्याकडे होता. श्री बर्डे गुरुजींनी डॉ. राजेंद्र प्रसादजींना तुर्त दौरा

स्थगीत करावा का ? ^{१४} यांच्या समवेत ऑल इंडीया काँग्रेस कमिटीचे चिटणीस आचार्य कृपलानी होते. डॉ. राजेंद्र प्रसाद म्हणाले. वह ऐसाही चलता है ! कार्यक्रम स्थगीत करणेकी जरूरत नहीं है.

रेठरे धरण येथे श्री. बर्डे गुरुजींच्या अध्यक्षतेखाली सभा झाली. त्यामध्ये लग्न प्रसंगी अवाढव्य खर्च केल्याने लोक कर्जबाजारी होतात . म्हणून लग्न साध्या पध्दतीने करण्याचा ठराव पास झाला होता. त्यानुसार डॉ. राजेंद्र प्रसाद यांच्या हस्ते श्री सुबराव पाटील यांच्या पुत्राचे लग्न अत्यंत साध्या रितीने लावले गेले. या दौऱ्यात बर्डे गुरुजी शेवटी म्हसवडपर्यंत त्यांच्या बरोबर होते. तेथे त्यांनी काँग्रेस अध्यक्षांना आदरपूर्वक निरोप दिला.

काँग्रेसच्या सुसूत्रकार्यासाठी सर्वश्री बर्डे गुरुजी व काशिनाथ शेठजींची नियुक्ती :

दि. २८ डिसेंबर १९३५ रोजी काँग्रेसचा सुवर्ण महोत्सव साजरा करण्याची कल्पना राष्ट्रभर दुमदुमु लागली. ती कल्पना सातारा जिल्ह्याने उचलून धरली. नवोदित युवकांना आपल्या जिल्ह्याचा राजकीय इतिहास समजावा यासाठी 'जागृत सातारा' हे पुस्तक प्रसिध्द झाले. ^{१५} या नंतर काँग्रेसचे कार्य नेटाने सतत व सुरळीत चालावे यासाठी काँग्रेस कार्याला वाहून घेतलेली माणसे निवडली. त्यात सर्वश्री बर्डे गुरुजी व काशीनाथ शेठजी यांची नियुक्ती झाली होती.

काँग्रेस सुवर्णमोहत्सवानिमित्त विविध कार्यक्रम :

एप्रिल ६ ते १३ पर्यंत हरिजन सप्ताह ऑक्टोबर २ ते ९ पर्यंत गांधी सप्ताह , २६ जानेवारीस स्वराज्य प्रतिक्षा वाचन आदी कार्यक्रम सुरु झाले. हरिजन सप्ताह सर्व गावांत हरिजन वस्तीसह साफसफाई करून त्याच दिवशी सभा घेतली जाई. त्यात अनिष्ट रुढी व काँग्रेसचे कार्य हे विषय असत . सफाईकरताना कार्यकर्ते सर्वठिकाणची घाण मैल्यासह

गावाबाहेरनेवून टाकीत. या कामात सर्वश्री बर्डे गुरुजी , नाना पाटील , चंदू पाटील , व पांडू मास्तर हे भाग घेत असत. ^{१६} बाजार भरत असलेल्या गांवी बाजारच्या दिवशी सभा घेवून काँग्रेसचे प्रचार करणे , गावांत काँग्रेस कमिटी स्थापन करणे , काँग्रेसचे सभासद करणे , वेळेवेळी काँग्रेसने केलेल्या ठरावाची माहीती लोकांना देणे हे कार्य सातत्याने चालू होते.

एकदा शिरटे , येडेमच्छिंद्र , रेठरेहरणाक्ष या गावास सायकलवरून दोघे जात असताना हुबालवाडी जवळ सायकल स्लिप होवून पांडू मास्तर व बर्डे गुरुजी दोघेही पडले. तोंडाची कातडी सोलून दोघेही रक्तबंबाळ झाले तशा परीस्थितीतही ठरलेल्या ठिकाणी जावून सभा घेतली. वारंवार ठिकिकाणी जावून लोकांची संघटना केली. सभेत श्री नाना पाटील विनोदाने म्हणत की मी येडेमच्छिंद्रचा, येडा पांडू मास्तर येडे निपाणीचे येडे आणि आम्हा पैकी बर्डे गुरुजी शहाणे ! लोकांशी चर्चा करताना काँग्रेसचे ध्येय धोरण सांगताना आणि लोकांनी कांही प्रश्न विचारल्यास श्री नाना पाटील, श्री बर्डे गुरुजींच्या कडे बोट दाखवीत . येडेमच्छिंद्र गावात सीताराम बाबाजी पाटील , शिरट्यात श्री यशवंत पाटील , रेठरेहरणाक्षमध्ये श्री नारायण हणमंत पाटील असे प्रमुख लोक होते. खेडोपाडी या तीन कार्यकर्त्यांना लोक सहकार्य देत असत. तसेच त्यांच्या सांगण्यावरून कांही कार्यकर्तेही तयार होत असत.

हरीपूर (गुजराथ) येथे सन १९१६ ला काँग्रेसचे अधिवेशन झाले. त्यात महात्माजींनी सांगितले खेड्यात अधिवेशने झाली पाहीजेत हे आवाहन प्रथम महाराष्ट्राने स्विकारले. सातारा जिल्ह्यात अधिवेशन भरवावे असा प्रयत्न सर्वश्री बर्डे गुरुजी व काशिनाथ शेंडगे करू लागले. ^{१७}

मान. शंकरराव देवांनी श्री बर्डे गुरुजी सह खेडोपाडी काढलेला दौरा :

मान. शंकररावांनी कार्यकर्त्यांमार्फत महाराष्ट्रात काँग्रेसची संघटना मजबूत केली होती. सातारा जिल्ह्यात येताच त्यांनी दौऱ्याच्या वेळी सर्वश्री बर्डेगुरुजींना बरोबर घेतले.

इस्लामपूरातील आचार्य जावडेकरांच्या घरापासून श्री बर्डेगुरुजींना घेवून दौऱ्यास आरंभ केला. शिराळा - कोकरुड - भाटवडे - मांगरुळ - गोठखिंडी - नागठाणे - किलोस्करवाडी - दुधोडी - असा दौरा केला ; या दौऱ्यात कार्यकर्त्यांच्या गाठीभेटी घेवून ख्यालखुशाली समजावून घेतली व काँग्रेस कार्याबद्दल कांही सुचना केल्या.

झांझीबार मजूर सत्याग्रहासाठी आर्थिक मदत दिली :

या काँग्रेस संघटना कार्याच्या अवधीत झांझीबार येथील मजुरावर होणाऱ्या अत्याचाराला प्रतिसरकार करण्यासाठी तेथील मजुरांचा सत्याग्रह चालू होता. त्याला महाराष्ट्रप्रदेश काँग्रेस कमिटीकडून पैशांची मदत देण्यासाठी बर्डे गुरुजी व काशीनाथ शेडजी यांनी कराडला पैलवान आणणा नागराळे , रामू गुजर या प्रसिध्द जोडीची विनामुल्य कुस्ती ठेवली. तिकीटे खपवून मान. शंकरराव देव यांच्या अध्यक्षतेखाली कुस्त्या झाल्या. त्यात मिळालेला पैसा मान देव यांच्या हस्ते झांझीबारला पाठवला.^{१८}

बर्डे गुरुजींच्या नेतृत्वाखाली वाटेगांवकरांचा कुरुंदवाडला गेलेला मोर्चा :

सातारा जिल्ह्यातील वाटेगांव हे एकच गांव कुरुंदवाड सिनियर संस्थान पैकी होते. तेथे प्रजेच्या दृष्टीने कांही सुधारणा सोयी नव्हत्या. भूमिकर मात्र लोकांवर लादला होता. तो कमी व्हावा व सुधारणा सोयी व्हाव्या म्हणून संस्थानाकडे लोकांनी अनेक विनंती अर्ज केले होत. पण त्याचा कांहीही उपयोग झाला नव्हता. या कारणाने सन १९३६ मध्ये १०५ लोकांचा मोर्चा श्री बर्डे गुरुजी यांच्या नेतृत्वाखाली कुरुंदवाडास पायी चालत गेला.^{१९} ४५ मैलांचे अंतर लोकांनी दोन दिवसात पार केले. यामोर्चात सर्वश्री नाना पाटील , हिंगमीरे , व वाटेगांवचे शेकडो गावकरी होते. तेथे युवराज अज्ञान असल्याने राणी सरकार राज्य पाहत होत्या . राणीने मोर्चाचे स्वागत करून सर्व लोकांना प्रथम जेवण घातले आणि मागण्यांबाबत लवकरच निर्णय घेवू असे सांगितले.

संस्थानी प्रजा परिषदेची घटना तयार करणाऱ्या कमिटीत बर्डे गुरुजींची नियुक्ती :

सन १९३७ मध्ये दक्षिणी संस्थान प्रजा परिषदेच्या कामात महाराष्ट्र प्रदेश काँग्रेसने लक्ष घातले. त्याच सुमारास मान. शंकररावदेव सांगलीस आले होते. सांगली येथे नामदार लठ्ठे यांच्या अध्यक्षतेखाली संस्थानी परिषद भरली. त्यात संस्थानी प्रजापरीषदेची घटना तयार करण्यासाठी ७ लोकांची कमिटी नियुक्ती केली. त्या कमिटीत ना. ग. गोरे व बर्डे गुरुजींचा समावेश होता. ^{२०}

कुरुंदवाड सरकारने निवडलेल्या कायदे मंडळात बर्डे गुरुजींची नियुक्ती :

कुरुंदवाड सिनियर राणी सरकारनी कोल्हापूर पॉलीटीकल एजंटच्या देखरेखीखाली वाटेगांवच्या मोर्चास दिलेल्या आश्वसनाप्रमाणे व प्रजापरिषदेच्या प्रयत्नाने कुरुंदवाड 'सी' संस्थानासाठी लोकप्रतिनीधींचे कायदेमंडळ निर्माण करण्याचे जाहीर केले. शंकरराव देव यांच्या अध्यक्षतेखाली परिषद भरवली. वेगवेगळ्या जिल्ह्यातील कुरुंदवाड सी. ची गावे आणि त्यातील लोकसंख्या विचारात घेवून निवडलेल्या ८ लोक प्रतिनीधींपैकी सर्वश्री ज्ञानू वकिल , साठे वकिल , दादे बापू टोणेणावकर, ढबू , कणबूर , बर्डे गुरुजी आदिंची नियुक्ती केली. ^{२१}

क्रांतीवीर बर्डे गुरुजींच्या प्रयत्नाने पाटण काँग्रेस कमिटी स्थापन होवून माजी खासदार श्री व्यंकटराव पवार यांना काँग्रेसमध्ये घेवून पाटण तालुका चिटणीस केले.

मुंबई असेंब्ली निवडणुकीचे राजकारण :

सन १९३७ साली मुंबई असेंब्ली निवडणुकीच्या उमेदवारासाठी सातारा जिल्ह्याच्या दक्षिण भागातून ५ तालुक्यातील ४ उमेदवार निवडावयाचे होते. त्या जागेसाठी काँग्रेसने ३ उमेदवार उभे केले. दोन उमेदवार निवडून आले. ^{२२} आत्माराम पाटील हे तरुण मराठा

उमेदवार प्रचंड मताने निवडूर आले. त्यानंतर जिल्हा काँग्रेस कमिटीची निवडणूक होती. त्यासाठी श्री बर्डे गुरुजींनी श्री नाथ घाणेकरांना, अध्यक्षपदासाठी आतमाराम पाटलांना उमेदवार निवडता काय ? ते प्रचंड मताने निवडून आले आहेत! तेव्हा गुरुजी म्हणाले त्यांना उभे करायला हरकत नाही. पण कार्यकारणीचे सर्व सभासद व १ अध्यक्ष अशा १५ सभासदांची यादी तयार केली. अशा रितीने बर्डे गुरुजींनी काँग्रेस संघटीत करण्याची बहुमोल कामगिरी केली आहे.

सन १९४२ ची चलेजाव चळवळ व प्रतिसरकारची स्थापना :

१९३९ अखेर इंग्रजांनी भारताच्या इच्छेविरुद्ध दुसऱ्या महायुद्धात भारतास खेचले. म्हणून भारताने सरकारशी कोणत्याही प्रकारचे सहकार्य करायचे नाही म्हणून महात्माजींनी वैयक्तिक सत्याग्रहाची योजना आखली. १९४२ च्या एप्रिलमध्ये तर जपानने ब्रम्हदेश काबीज करून इंफाळपर्यंत दौड मारली. त्यांचे सैन्य भारताच्या हद्दीस भिडले या गंभीर प्रसंगाचा विचार करण्यासाठी अखिल भारतीय काँग्रेस कमिटीची बैठक मुंबईत ७,८,९ ऑगस्ट १९४२ ला भरली त्यात ठराव असा झाला “भातातील ब्रिटीश सत्तेचा शेवट करणे अत्यंत महत्वाचे व जरूरीचे आहे. ब्रिटीशांनी आपखुशीने भारतातील आपली सत्ता ताबडतोब सोडावी”.

या प्रसंगी महात्माजींनी भारतीयांना आदेश दिला की “हा अखेरचा लढा आहे, यात कच खावू नका, माघार घेवू नका ‘करेंगे या मरेंगे’ या निर्धाराने प्रत्येक स्त्री पुरुषाने लढले पाहिजे”. महात्माजींनी इंग्रजांना ‘चले जाव, भारत छोडो’ असे निक्षुन सांगितले. हा संदेश विद्युत वेगाने भारतभर पसरला.

चले जाव चळवळीची घेवण होताच इंग्रज सरकारने सर्व नेत्यांना पकडले (गांधी , पटेल , मौलाना आझाद) परिणामी सर्वत्र असंतोष माजला व चळवळीने पेट घेतला. यावेळी पाचगणीत , मान. यशवंतराव चव्हाण यांनी काँग्रेस कार्यकर्त्यांची मिटींग घेतली.

त्यात असे ठरले की प्रत्येक तालुक्यात मोर्चा काढून मामलेदार कचेरीवर तिरंगा झेंडा फडकवावा यानंतर बर्डे गुरुजीं बिळाशीस गेले तेथे त्यांनी आपल्या सहकार्यांची मिटींग घेतली .^{२३} (जोशी काका , नेमिनाथ कते , बाबूराव चरणकर , बापू शेंडगे , दत्त सातारकर) या शेवटच्या लढ्यात महात्माजींच्या 'करेंगे या मरेंगे ' या निर्धाराने भाग घेतला पाहीजे असे बर्डे गुरुजी म्हणाले राज्य कर्त्याचा शेवटचा दुवा म्हणजे गाव कामगार पाटील त्यांचे राजीनामे घेतले तर गाव पातळीवरचा इंग्रजांचा राज्यकारभार आपोआप बंद पडेल या विचाराशी सहमत होवून सर्वकार्यकर्त्यांनी कार्यारंभ केला.

प्रतिसरकारच्या कार्यकर्त्यांनी ८६ पाटलांचे राजीनामे दिले :

सप्टेंबर १९४२ च्या मध्ये प्रतिसरकारच्या कार्यकर्त्यांनी ८६ पाटलांचे राजीनामे घेतले.^{२४} नेमीनाथ कते यांनी बिळाशीच्या पाटलांनी राजीनामा द्यावा यासाठी उपवास सुरु केला. तेव्हां त्यांनी राजीनामा दिला. श्री बापू शेंडगे यांनी कोकरुडच्या पाटलाचा राजीनामा घेतला. श्री बर्डे गुरुजींनी चरणच्या पाटलाचा राजीनामा घेतला. आरळ्याच्या पाटलाचा राजीनामा श्री जोशी काका यांनी घेतला. यानंतर अन्य पाटलांनी एकामागून एक असे राजीनामे दिले विशेष म्हणजे बिळाशीचे पाटील लढ्यात सामील झाले. अशा प्रकारे त्याभागात जनतेचे प्रतिसरकार स्थापन झाले.

प्रतिसरकारचे गट व त्यांनी इंग्रजांच्या सत्तेला लावलेला सुरंग :

या प्रतिसरकारचे गट पुढीलप्रमाणे होते. पश्चिम भागात - बर्डे गुरुजी व चरणकर यांचा गट , कुंडल गट - क्रांतिसिंह नाना पाटील गट , पूर्वेस वसंतराव दादा पाटील गट या गटांनी सरकारी कचेऱ्यावर मोर्चे लिहले. सरकारी बंगले , रेल्वे स्टेशने , पोस्ट ऑफिसे पेटवली , तारा तोडल्या , आगगाड्या पाडल्या , बँका फोडल्या सरकारी रेकॉर्ड जाळली.^{२५}

जिकडे तिकडे जाळपोळ, पोस्टातील लूट पाहून पोलीसांचे धाबे दणाणले :

त्या धामधुमीच्या काळात कासेगांव रहदारी बंगला बर्डे गुरुजी, बाबूराव पाटणकर , अंतूकाका बर्डे , पार्श्वनाथ बर्डे, पांडू शिंदे , शंकर कोळेकर , भाऊ खोत , जोतीराम पाटील , आदी ५० लोकांनी पेटवला त्यानंतर एक - दोन दिवसांनी बर्डे गुरुजी, अंतूकाका बर्डे , पाटणकर , चांदभाई दत्त मातारकर , दत्तू लोहार , जोशी काका , तुकाराम शितुरकर , भोसगांव (ढेबेवाडी) सरकारी रहदारी बंगला जाळला त्यानंतर गोडेगौड (मलकापूर) तारा तोडल्या ^{२६} पुढे कांही दिवसांनी कासेगांवच्या तारा तोडल्या.

सरकारने चालविलेली दडपशाही धरपकड व गावांवर बसवलेला दंड :

जिकडेतिकडे जाळपोळ लुटालुट होऊ लागल्याने सरकारने दडपशाहीचा व धरपकडीचा वेग वाढविला. सातारा जिल्ह्यात ३२ गावांवर सामुदायिक दंड बसविला होता. त्या पैकी वाळवे तालुक्यात ९ गावांकडून दंड वसूल केला. ^{२७}

राष्ट्रसेवा दलाचे कार्य :

प्रतिसरकारमध्ये राष्ट्रसेवादलही संस्था अत्यंत महत्वाची कामे बजावत होती. हि संस्था तरुणांना निती , चारीत्र्य , सेवा , त्याग , देशप्रेम , आदी गुणांचे धडे देत. वाळवे तालुक्यात असे एकही गांव नाही कि तेथे सेवादल नाही. कासेगांव , वाटेगांव , काळम्मवाडी , भाटवाडी इ. ठिकाणी सेवादल शिक्षक - गुणपाल आण्णा चौगुले हे प्रतिसरकारचे काम करीत होते. इस्लामपूर येथे डॉ. बा. रा. जोशी व रघुनाथ राव जोशी यांचे सेवा दलाचे कार्य प्रभाविपणे चालले होते. गावेगावी सेवादले चालवून प्रतिसरकारचा कारभार व्यवस्थित चालू ठेवला.

३ ऑगस्ट १९४३ ला भूमिगत स्वातंत्र्यसैनिकांची बैठक वाटेगांवात घेण्याचे ठरले होते. यावेळी बर्डे गुरुजी मुंबईस एस. एम. जोशी व अच्युतराव पटवर्धन यांच्या भेटीस गेले

होते.^{१८} बैठकीची तारीख जवळ आल्याने रेल्वेतून येवून बर्डे गुरुजी शेणोली स्टेशनवरच उतरले व तेथून वाटेगांवला आले. बैठकीस आलेले लोक वाटेगांवच्या शिवारास होते. बर्डे , जोशी काका , नाथाजी लाड , धन्वंतरी हे बर्डे यांच्या घरी थांबले होते.

९ ऑगस्ट १९४२ च्या रोजी महात्मा गांधी व इतर राष्ट्रीय नेत्यांची धरपकड होताच भारतभर जसा उद्रेक झाला तसा तो सातारा जिल्ह्यातही झाला. हा उद्रेक संघटीत आंदोलन रूपांतरीत झाले. या आंदोलनाचा एक भाग म्हणून निदर्शनात्मक व घातपाती कामे करण्यात येवू लागली, यामुळे जिल्ह्यातील सर्व भूमिगत सर्वसामान्य माणसाच्या कौतुकाचा आणि आदराचा विषय बनला. भूमिगतांना लोक स्वेच्छेने आसरा, जेवन देवून सक्रिय पाठींबा देत व मदत करत. लोकच खरे भूमिगतांचे रक्षक होते. खुनी फराऱ्यांनी भूमिगतांच्या लोकप्रियेतेचा गैरफायदा घेण्यास सुरवात केली. काँग्रेसच्या नावाखाली गुन्हे करण्यास सपाटा चालू केला. १८ सप्टे. १९४२ ते १ डिसेंबर १९४२ पर्यंत जिल्ह्यात एकूण ३७ दरोडे पडले त्यात कांही निरपराध लोक प्राणास मुकले व त्यांची संपत्ती लुटली गेली, यामुळे लोकांच्या मनात भूमिकांच्या विषयी शंका येवू लागली. जिल्ह्यातील पोलीसांनी आपल्या पोलादी हातांनी आंदोलन मोडून काढण्याचा चंग बांधला पण त्यांना यश येत नव्हते. ज्यांच्या घरावर दरोडे पडले ते लोक साहजिकच पोलीसांकडे तक्रार घेवून जात. पण कायदा व व्यवस्थेच्या रखवालदारांनी कठोर उदासिनता दाखवल्याने दरोडेखोरांना रान मोकळे मिळाले.

पोलिसांनी झिडकारल्यामुळे लोक तक्रारी घेवून किसनवीर , नाना पाटील , बर्डे मास्तर व इतर भूमिगतांकडे जावू लागले. त्यामुळे भूमिगतांना या प्रश्नाकडे लक्ष द्यावे लागले.^{१९} त्यांनी दरोडेखोरांचा बंदोबस्त करण्याचा निर्णय घेतला. यामुळे भूमिगतांवर दोन आघाड्यावर लढा देण्याचा प्रसंग आला. १) खुनी फराऱ्यांबरोबर , २) ब्रिटीश सरकार बरोबर खुनी फरारी व राजकीय फरारी यांच्यातील संघर्ष उग्र व्हावा म्हणून पोलीसांनी दरोडेखोरांना प्रोत्साहन दिले साताराच्या मूलगील बर्ट नावाच्या असिस्टंट डी. एस. पी. ने

दरोडेखोरांची बैठक घेवून त्यांना अभय दिले. हेतू एकच होता की , दरोडेखोरांनी भूमिगतांना संपवावे या आश्वासनामुळे दरोडेखोरांचे माथी फीरले, व भूमिगतांना संपवण्याचा चंग बांधला. भूमिगत देखील मोठे खमके होते. त्यांनी मोठ्या जिद्दीने खुनी फराऱ्यांना धडा शिकवण्याचा विडा उचलला. बर्डे मास्तर व इतरांनी म्हादू रामोशी पेठकर , तांदूळवाडीचा सावळ्या धनगर , भीवा कांदेकर सखाराम बारपट्टे व इतर खुनी फराऱ्यांचा बंदोबस्त केला.^{३०}

हे भूमिगत दरोडेखोरांचा मार्ग काढून त्यांना पकडत व गुन्हे कबुल करेपर्यंत बेदम झोडपून काढत. गुन्हे कबुल केल्यावर त्यांच्याकडून चोरून नेलेली मालमत्ता हस्तगत करीत व ती ज्यांची असेल त्यांना परत करीत. या पध्दतीने सातारा जिल्ह्यातील सर्व दरोडेखोरांचा बंदोबस्त करण्यात आला होता.

वाटेगांवच्या शिवारात अस्सल गुंडांचा तळ :

ज्ञानू कुंभार वस्ताद , महादू मामा पेटकर , महादू रामोशी कामेरीकर , मारुती रामोशी शेणेकर हे आपआपल्या २०० साथीदारांसह वाटेगांवच्या एका बाजूस शिवारात तळ टाकून बसले होते. त्यांनी कांही दिवसापूर्वीच गोपाळ पाटील वाटेगाव याचा खून केला होता. गावात जाळपोळ पैशाची मागणी सर्रास सुरु केली होती. भयंकर दहशतीमुळे प्रत्येक गावातील लोक भयभीत झाले होते. दिगंबर कुलकर्णी व मारुती चव्हाण-पाटील हे दोघे गावकामगार सर्व गुंडाना चेतावणी व साथ देत होते. या गुंडगिरीला बर्डे गुरुजींचा तीव्र विरोध होता. त्या गुंडांनी महालींग, महाजन , व रामू इंगवले या दोघांना बर्डे गुरुजींना बोलावून आणण्यास पाठवले.^{३१}

गुंडांना बर्डेगुरुजींचे सणसणीत उत्तर :

बर्डे गुरुजी त्यांना म्हणाले आम्ही आमच्या घरावर तुळशीपत्र ठेवले आहे. कोणत्याही प्रसंगास तोंड देण्याची आमची तयारी आहे. त्या गुंडांना जर कोणी साहाय्य केले तर त्यांची आमच्याशी गाठ आहे. निरोप घेवून येणाऱ्यांनी श्री बर्डे गुरुजींचे सणसणीत उत्तर त्यांना ऐकवले त्याबरोबर गुंड बर्डे गुरुजीवर संतप्त झाले.

बर्डे गुरुजींच्या घरावर गुंडांचा छापा व पणुंब्रे गावी कार्यकर्त्यांची बैठक :

आपमानित गुंड बर्डे गुरुजींच्यावर चाल करून येत आहेत ही बातमी समजताच धन्वंतरी, जोशी काका, नाथाजी लाड व पार्श्वनाथ काका यांनी बर्डे गुरुजींना जबरदस्तीने मागच्या दाराने तटावरून बाहेर पाठवले. इतक्यात बर्डे यांच्या वाड्याला दिड - दोनशे गुंडांनी बाहेरून गराडा घातला. वाड्यात शिरून बर्डे गुरुजींची चौकशी केली. पण बर्डे सापडले नाही. पुन्हा केव्हांतरी सापडतील असे म्हणून गुंड निघून गेले.

या प्रकरणामुळे बैठक पणुंब्रे गावी घेतली तेथे ७५ कार्यकर्ते उपस्थित होते. सर्व कार्यकर्ते सातारा भागातून आले होते. काँग्रेस कार्यकर्त्यांची संघटना पूर्ण बळकट असल्याचे सरकारच्या निदर्शनास आणण्यासाठी जिल्हाभर ठिकठिकाणी प्रभावी कार्यक्रम करावा असे ठरले. त्याप्रमाणे तारा तोडणे, डांब पाडणे इ. कार्यक्रम ९ ऑ. १९४३ ला चळवळीचे एव वर्ष पुरे होत असल्याने अंमलात आणायचा होता. पण हा दिवस अगदी जवळ आल्याने दि. २० ऑ. १९४३ रोजी तो कार्यक्रम करावा असे ठरले. ^{३२}

क्रिमिनल गुंडांनी दहशतीने खून, मारामारी, जाळपोळ, खंडणी वसूल, लुटालूट करून लोकांना हैराण केले आहे याचा कडेकोट बंदोबस्त करणे जरूर आहे असे श्री. बर्डे गुरुजी म्हणाले कार्यकर्त्यांनी योजनेप्रमाणे डांब पाडून तारा भुई सपाट केल्या.

२० ऑगस्ट, १९४३ रोजी ठरल्याप्रमाणे आसपासच्या शेपन्नास लोकांना घेवून एका रात्रीत कार्यक्रम पार पाडला. त्यात अंदाजे १८०० डांब मोडून टाकले. तारा भुई सपाट

केल्या. नीरे पासून मलकापूरपर्यंत हा प्रकार घडल्याने सर्व सरकारी अधिकाऱ्यांना मोठा धक्का बसला. हा सर्व प्रकार प्रतिसरकारने मोटारीतून यांत्रिक पध्दतीने केला असावा अशी समजूत अधिकाऱ्यांनी करून घेतली. हा कार्यक्रम पार पाडण्यासाठी अनेक गावातील शेकडो कार्यकर्त्यांनी भाग घेतल्याने प्रती सरकारला जनतेचा किती प्रचंड पाठिंबा आहे, हे सरकारच्या निदर्शनाला आले.

ताबडतोब नोकरशाहीने दडपशाही वाढवली. गावावर सामुदायीक दंड बसवला तरी प्रतिसरकारचे लोक सापडेनात, चळवळ थांबेना, म्हणून सर्वश्री बर्डे गुरूजी, बाबूराव चरणकर, नाना पाटील, नाथाजी लाड यांना प्रत्येकी पाच हजार रुपये, वसंतराव पाटील, धोंडीराम माळी, अंतुकाका बर्डे, जी.डी.लाड, गणपती पाटील यांना प्रत्येकी तीन हजार याप्रमाणे क्रांतीकारकांना पकडून देणाऱ्यास बक्षिस जाहीर केले.

पोलीसांनी गुंडांचे सहाय्य घेतले :

सरकारने प्रतिसरकाराम शह देवून त्याचे कंबरडे मोडण्यासाठी दरोडेखोर, गुंड यांचेही सहाय्य घेतले. गुंडांनी वाळवा तालुक्याचा काही भाग व शिराळा पेठेचा काही भाग व्यापला होता. गुंडांचे प्रमुख गट असे - ज्ञानू वस्ताद - कुंभार गट, मारुती रामोशी - शेणेकर गट, म्हादू रामोशी - कामेरी गट सखाराम बारपट्ट - कामेरी गट, शंकर नगदे-खोची गट इत्यादी.

हे गट खेडोपाडी जावून जाळपोळ करणे, श्रीमंतांकडे रकमेची मागणी करणे, विरोध करणाऱ्यास मारहाण करणे व खून करणे. एका वेळच्या जेवणास दोन बकऱ्यांचा बळी घेत असत. रानात दोन-तीनशे गुंडांचा तळ पडत असे. या उपद्रवामुळे धनगर समाजास आपला धंदा नकोसा वाटे. अशा तऱ्हेचा अंमल रक्तपीपासू पत्रीमार गुंडांचा होता.

या पत्रीमार गुंडांचा वाटेगावावर विशेष डोळा होता. कारण तेथे बरेच श्रीमंत व्यापारी होते तसेच काही लोकांकडे लायसन्सची हात्यारे होती. पैशाबरोबर हात्यारे

मिळवण्याकडे त्या गुंडांची काक दृष्टी होती. एका काळोख्या रात्री पत्रीमार गुंडांनी श्री. शंकरराव पाटलांच्या घरावर दरोडा घातला. पाटलांच्या घरास त्यांनी वेढा घातला. त्याप्रसंगी शेजारचे पांडुरंग पाटील भयभीत झाले व दरोडेखोरांची नजर चुकवून श्री. बर्डे गुरूजींच्या घरी गेले.

त्यांनी पार्श्वनाथ बर्डेना उठवून घरावर दरोडा पडल्याचे सांगितले. त्याचदिवशी २० ऑगस्टच्या कार्यक्रमासाठी आलेले श्री. बाबोजी पाटणकर, अंतु काका बर्डे हे दोघे वाटेगावातच होते. त्या दोघांना पार्श्वनाथ बर्डे यांनी उठवले. कृष्णा दिवेकर व विनायकराव कुलकर्णी यांनाही बरोबर घेवून ते पाटलांच्या घराकडे गेले. दरोडेखोर ५०-६० होते. पाटलांच्या घराच्या दक्षिणेस एक दगड मातीचा ढिग पडला होता. त्याच्या आडोशाला राहुन दरोडेखोरावर सर्वश्री बाबूजी पाटणकर व पार्श्वनाथ बर्डे यांनी दोन बंदुकीने गोळीबार सुरू केला. हा भयानक दरोडा २८ / ८ / १९४३ रोजी पडला होता. ^{३४}

तरीही दरोडेखोर दार मोडून घरात घुसले त्यांना पाटलांची बंदूक लवकर सापडेना म्हणून श्री. शंकररावांकडे बंदूकीची मागणी केली व त्यांना मारू लागले. तेंव्हा त्यांच्या धर्मपत्नी सौ. पार्वतीबाई शंकररावांच्या अंगावर पडल्या आणि रडू लागल्या. त्यांना मारू नका बाबानों बंदूक आत आहे ती आणून देते. त्या आत गेल्या पण ती बंदूक तत्पूर्वी त्यांच्या सुनेने बाहेर नेली होती. हे सौ. पार्वतीबाईना माहीत नव्हते. त्या घाबरून म्हणाल्या हे सर्व दागीने घेवून चला. बंदूक सापडेना तेंव्हा एका नीच दरोडेखोराने त्यांना भाल्याने भोसकले. निरपराधी पार्वतीबाईनी करुण किंकाळी फोडली त्या हुतात्मा झाल्या. बाहेर परस्परांचा गोळीबार चालू होता. त्यात एक दरोडेखोर ठार झाला. त्याचे प्रेत घेवून दरोडेखोर पसार झाले.

बर्डे गुरूजी गुंडांच्या बंदोबस्तासाठी सहकाऱ्यांसह वाटेगावास गेले :

यानंतर ३-४ दिवसांनी कांही गुंडांनी वाटेगावास आलेल्या विष्णू शेडजी या श्री. बर्डे गुरूजींच्या संबंधित व्यापाऱ्यास व सहकाऱ्यास मारहाण केली व ५०० रुपयेची त्याच्याकडे मागणी केली. ही बातमी बर्डे गुरूजींना समजताच ते स्वतः दत्तु सातारकर, तुकाराम शितुरकर, गोविंदा बिळाशीकर, दत्तु इनामदार-सोनोलीकर मिळून वाटेगावास आले. बर्डे गुरूजींनी आपला रोख प्रथम गावच्या पाटील कुलकर्ण्याकडे वळवला. कुलकर्णी चावडीत आहे हे समजताच चावडीत जावून दिगंबर पंतास पकडले व गावाबाहेर नेले. ही बातमी वायुवेगाने गावभर पसरली. त्यांच्या साथीदार गुंडांचा जमाव धावून आला. बर्डे गुरूजी दिगंबर पंतांना कांही प्रश्न विचारत होते. गुंड लोक वेगाने पुढे सरकू लागताच सातारकरांनी बंदुकीचे दोन बार काढले आणि मोठ्याने ओरडले “पुढे आला तर फुकट प्राणास मुकाल!” तेव्हा ते गुंड मागे सरकले. बर्डे गुरूजींनी पंतास प्रश्न केला की तुम्ही गुंडांच्या नादाला लागून गावची लुटमार का चालवली आहे? पंत म्हणाले, प्रसंगच असा आला की माझी कातडी वाचवण्यासाठी मला असे करणे भाग पडले. माझी चूक झाली. क्षमा करावी. बर्डे म्हणाले लुट करून उकललेले पैसे ज्याचे त्याला परत दिले पाहिजेत इसारत म्हणून आता ५०० रु. द्या. त्याप्रमाणे गावात जावून पंतांनी ५०० रु. ची जोडणी करून दिली.^{३५}

टपाल मोटार लुटली :

सन १९४३ साली बर्डे गुरूजी सांगलीस गेले. तेथे १५-१६ वर्षांच्या कांही मुलांनी (पी.बी. पाटील-कोल्हापूर, हुतात्मा हुलावणे-सांगली, महादगौंडा पाटील-कुपवाड) इत्यादींनी काँग्रेस चळवळीत भग घेण्याची इच्छा दर्शविली. बर्डे गुरूजींनी त्यांना शिराळा पेठेत आणले व कोल्हापूर-रत्नागिरी टपाल मोटार लुटीची योजना आखली. गाडी गौडच्या स्थानकाजवळ लुटण्याचा निर्णय पक्का झाला. तेथे कांही स्वातंत्र्य सैनिक दबा धरून बसले

होते. स्थानकाजवळ मोटार थांबताच व त्यात पोलीस नसल्याचा इशारा मिळताच तेथे कांही दबा धरून बसलेले स्वातंत्र्य सैनिक मोटारीकडे धावू लागले. हे लक्षात येताच झायव्हरने मोटार सुरू केली. लगेच बर्डे गुरूजींनी त्याला खाली खेचले. या झटापटीच्या काळात बंदुकधाऱ्यांनी गोळ्या घालून टायरी फोडल्या.

हा भयानक प्रकार पाहून बायका-मुले, पुरुष-प्रवासी घाबरून पळू लागले. त्यांना बर्डे गुरूजींनी सांगितले घाबरू नका, पळू नका आम्ही काँग्रेसचे लोक आहोत आम्ही मोटारीतील फक्त पोष्टाच्या थैली नेणार आहोत त्याप्रमाणे थैल्या घेवून ते लोक वाटेस लागले तेथून नं. २० मैलावर असलेल्या उकलच्या डोंगरावर जावून थैल्या उघडल्या त्यात पैसे नसून चेक व फराळाचे जिन्नस होते कारण तो दिपावलीचा महिना होता. या टपाल मोटार लुटीत सांगलीहून आलेल्या त्या मुलांचा समावेश होता.

असे कार्यक्रम पार पाडून पाडीत रानावनातून रम्य वनश्रीच्या सानिध्यात फिरत असताना डोंगरावरील कोतूलीच्या धनगरवाड्यावरून हे स्वातंत्र्य वीर जात होते. तेथील धनगरांची छपरे भस्म झाली होती. स्वातंत्र्यवीरांना पाहून धनगर रडू लागले. त्यांनी सांगितले कोतूलीचे लखू पाटील, रेठ्याचे चंदू पाटील व कोकरूडचे पाटील यांची मुले आमची बकरे चोरण्यासाठी आली. तेंव्हा आम्ही त्यापैकी एका मुलास उचलून जंगलात घेवून गेलो. या कारणाने दोघा पाटलांनी आमची घरेदारे पेटवली. पाटील राजांनीच असा अन्याय केल्यावर आम्ही दाद कोणाकडे मागायची.

बर्डे गुरूजींनी त्या लखू पाटलास बोलावून धनगरांची छपरे का जाळली विचारले. त्याने मगुरीने उत्तर दिले तुम्ही कोण विचारणार? तत्क्षणी सर्वांनी पाटलांना काठ्याचा खुराक चारला व देवळात नेले. तेथे सर्व आरोपी व धनगरांना बोलावले व पाटलांनी गुन्हा कबूल केला. तेंव्हा तिघा पाटलांनी धनगरांना नवी छपरे बांधून द्यावीत व नेलेल्या बकऱ्यांची किंमत धनगरांना द्यावी असा निर्णय दिला, तो लवकर आमलात आला. ^{३६}

वाटेगाव शेजारी शिरळ्याचा डोंगर आहे. त्या डोंगरात नागपंचमी दिवशी जिंती, कासार-शिरंबे, मनव, वाटेगाव, पाचुंब्री या गावचे लोक शिकारीस गेले होते. त्यावेळी दरोडेखोरांनी तेथे आलेल्या लोकांना मारहाण केली त्यांच्या भाले, कुऱ्हाडी, घोंगडी, चांदीचे करगोटे आदी वस्तू लूटल्या होत्या. कांही दिवसांनी या स्वातंत्र्य वीरांनी त्या दरोडेखोरांचा तपास करून त्यांच्याकडून त्यांनी लूटलेल्या वस्तू ज्याच्या त्यास परत देवविल्या. त्या अवधीत पाचुंब्रीचे श्रीपती बुवा, अहमदभाई, बाबू माने हे बर्डे गुरूजींच्या गटात येवून दाखल झाले. वेळगावचे शेख काका हे आपल्या वडिलांना मिलटरीत बक्षिस मिळालेली बंदुक घेवून या गटात सामील झाले.

फितूरी पाटलास सरकारने दिलेली तलवार व ५०० रु काढून घेतले :

अणेगावच्या पाटलाने कांबवे येथील भूमिगत असलेले श्री. रंगराव पाटील व अन्य लोक गावात आले असता, त्यांच्याशी तालमीच्या आखाड्यात गोड भाषा करून घेवून येतो असे सांगितले व तालमीच्या आखाड्याचे दार बंद करून बाहेरून कुलुप लावले. पोलीसांना बोलावून त्यांना पकडून दिले. या विश्वासघातकी कामगिरीबद्दल पाटलास सरकारकडून एक तलवार व ५०० रु बक्षिस मिळाले हे वृत्त समजताच बर्डे गुरूजी, पांडू मास्तर, बाबूराव पाटणकर, तांबवेकर हे चौघे अणेगावास गेले व देशद्रोही पाटलाकडे प्रथम गेले. त्याच्याकडे बक्षीस मिळालेली तलवार व ५०० रु ची मागणी केली. त्याच्या बहूसंख्य भाऊबंदानी त्या मागणीस विरोध केला. तेव्हा पाटलांना चौघांनी बाहेर काढले. बाहेर पडताना बाबूराव पाटणकर ओरडले. माझ्या मानेवर कुणीतरी काठी मारली त्याला ही बाहेर काढा बर्डे गुरूजी म्हणाले - बाहेर जाऊया तो कुठं पळतूया नजीकच्या शाळूच्या पिकातून त्या पाटलास घेवून हे सर्वजण निघाले. गावकरी कुऱ्हाडी घेवून पाठीमागून कार्यकर्त्यांच्या दिशेने धावत येवू लागले. म्हणून शेखकाकांनी हवेत बंदूकीचे बार काढले. तरीही ते लोक त्वेशाने पूढे सरकत होते.

बर्डे गुरूजींना यावेळी एक युक्ती सुचली ती त्यांनी अंमलात आणली - पाटलांस शाळूच्या पिकाबाहेर काढून गावकऱ्यांना सांगण्यास सांगितले काही दगाफटका केल्यास हे लोक मला जिवंत ठेवणार नाहीत? त्या सरशी गावकरी स्तब्ध झाले. त्यानंतर सर्वांना एकत्रित बसवले व ती तलवार व ५०० रू मिळवले. ^{३७}

इस्लामपूर मार्गावरील टपाल मोटार लूटण्याचा बेत ठरला. लूटण्याची योजना आखली त्यासाठी काही लोक कामेरीस गेले. तेथे चंद्रू पाटलांची भेट घेवून योजना सांगितली. चंद्रू पाटील म्हणाले कार्यकर्त्यांनीच लूट करण्यापेक्षा येथील गावकऱ्यांनाही त्या कामात गुंतवावे.

ठरल्याप्रमाणे कवठेपिरान्चे १०-१२ लोक व अन्य कार्यकर्ते मिळून ५०-६० लोक डियज रस्त्यानजीकच्या शेतातील जोंधळ्याच्या पिकात लपून बसले. थोड्या अंतरावर बाबूजी पाटणकर बंदूक घेवून जागरूक बसले होते. मोटार थांबताच मोटारीस गराडा घालण्यासाठी जोंधळ्यातील माणसे मोटारीजवळ येत असताच एक बंदूकीचा बार उडाला उतारू खाली उतरून धूम पळू लागले. तेव्हा गोंधळ झाला. त्यांना श्री. बर्डे गुरूजी सांगू लागले. पळू नका, भिऊ नका, आम्ही काँग्रेसचे लोक आहोत. बाबूजी पाटणकरांनी टायर फोडण्यासाठी गोळी घातली ती चुकून त्या ड्रायव्हर व त्याच्या जवळच्यास लागली. खून झाल्याचे पाहून सर्वजण हळूहळू लागले. सर्व लोक पळून गेले होते. तेथे फक्त सवश्री बर्डे गुरूजी, नेमिनाथ कत्ते, शांतीनाथ पाटील, शास्त्री भाऊ भोसले व बाबूजी पाटणकर हे पाच कार्यकर्ते थांबले. ^{३८} सर्वांनाच दुःख झाले या नंतर सर्वजण कोल्हापूर कडे गेले सुरूलच्या गुंडांनी वाटेगावच्या शेतकऱ्यांचा लूटलेला गूळ परत देवविला. एकदा सुरूलच्या गुंडांनी वाटेगावच्या शिरवाडकर शेतकऱ्याचा ४ गाड्या गुळ दिवसा लूटून नेला होता. तो त्याच्याकडून कार्यकर्त्यांनी त्या शेतकऱ्यास परत देवविला. योग्य मार्गाने जमिनीची खरेदीपत्रे वगैरे होवून कायदेशीरपणे मालकांच्या ताब्यात असलेल्या जमिनिची उलट जमिन विक्री करणाऱ्याच्या नावांने खरेदीपत्रे गुंडांच्या दहशतीने झाली होती. ती पुर्ववत ज्यांची

त्यांना प्रतिसरकारने करवून दिली. अशा रितीने गुंडांच्या दुष्कृत्यांची विल्हेवाट लावीत लावीत त्यांचा पाठलाग चालू ठेवला. त्यामुळे त्यांना लोकांचा आश्रय तूटला व ते गुंड हतबल झाले. ज्ञानू कुंभार वस्ताद - कामेरी, यशवंत मिरजे-लाडेगाव आदी गुन्हेगार लोक पोलीस ठाण्यात हजर झाले. महादू रामोशी, कामेरी हा पोलिसांच्या गोळीबारात ठार झाला. मामा पेठकर हा पोलीसांच्या गोळीबारात जखमी होवून पकडला गेला. बाबू रामा शंकर नगदे व बंडू वाकळे हेही गुन्हेगार पोलीस ठाण्यात हजर झाले. सखाराम बारपट्टे याने हा भाग सोडला. त्या प्रमुख गुंडापैकी फक्त मारुती रामोशी हा या भागात लपून छपून राहिला होता.

सन १९४३ च्या माणववाडीच्या छाण्यात विष्णू पहिलवान निसटून गेला होता. या भागात काँग्रेस चळवळीच्या कार्यकर्त्यांचे इतके प्रभूत्व होते कि गुन्हेगारांना गुन्हे करण्याचे धैर्य होत नसे लोकांचे सहकार्य काँग्रेस कार्यकर्त्यांना सतत मिळत असे. छाण्यातून पळालेला विष्णू पहिलवान उघडपणे राहू शकत नव्हता त्यामुळे तो आपल्या अंगी गावचे श्री. चंद्र पाटील यांना घेवून शिवरवाडीस आला, व श्री. बर्डे गुरुजींच्या काँग्रेस गटाच्या लोकांस भेटला. त्याने चूक कबूल केली. देतील ती शिक्षा भोगण्यास तयार झाला. कार्यकर्त्यांनी त्यास बजावले. क्रिमिनल गुंडांची संगत सोडायची, त्यांना आश्रय द्यावयाचा नाही गुंडांची हालचाल कळवायची हे ऐकून दोघांनाही आनंद झाला. चंद्र पाटीलांनी मारुती शोणेकरालाही भेटविण्याची इच्छा दर्शवली. बर्डे गुरुजींनीही व्यक्तीशः आमचे कोणाशी वैर नसल्याचे स्पष्ट केले.^{३९}

काही दिवसांनी श्री. चंद्र पाटील बर्डे गुरुजींना भेटले. त्या रामोशाने आपणास भेटण्याची कबूली दिली असल्याचे कळवले. त्याप्रमाणे ठिकाण, निश्चित दिवस व वेळ ठरविण्यात आली. वाटेगावानजीकच्या श्री. टाकवेकरांची मळयातील जागा निश्चित केली. सावधगिरीच्या दृष्टीने कार्यकर्त्यांनी त्या मळयाच्या वाटेकच्यास सांगून ठेवले की तुझ्या

मळयात अमूक दिवशी एक - दोन माणसे भेटण्यासाठी आली तर आम्हास निरोप दे आणि जास्त माणसे आली तर आम्ही कोणी तेथे आलो नाही असे त्यांना सांगा.

ठरलेल्या दिवशी संध्याकाळी ठरलेल्या ठिकाणाहून एक मैलाच्या अंतरावर दहा-बारा कार्यकर्ते स्वातंत्र्यसैनिक येवून थांबले अहमदभाई, शेखकाका व बाबूराव माने हे तिघेजण ठरलेल्या ठिकाणी पहायला गेले पण तेथे कोणीच आले नाही. ज्या अर्थी भेटीच्या निश्चित वेळेला ते लोक आले नाहीत त्या अर्थी काहीतरी दगाफटका असण्याचा संभव आहे अशी शंका येवून ते सर्व कार्यकर्ते रात्री ४ च्या सुमारास सुरूलात पोहचले.

तेथे निवृत्ती काका, धोंडीराम माळी, बॅ. जी डी. पाटील होते. त्या सर्वांनी विचारले - इतक्या पहाटे कोठून आला? आम्ही वाटेगावहून आलो संध्याकाळी जेवणाच्या वेळी हरणाबाई म्हारूगडे पुटपुटली लाहया उडतात त्या प्रमाणे बंदूकीच्या गोळया शिदोबा माळाच्या बाजूला उडत होत्या बडे गुरूजींनी ताबडतोब पार्श्वनाथ बडे व पांडूमामा शिंदे यांना बोलावून खरी बातमी काढली. मारुती शेणेकर हा पोलीसांशी संधान बांधून भेटीच्या ठिकाणी चालला होता. तेव्हा गावातील ४०० ते ५०० लोकांचा त्यांच्याशी संघर्ष झाला.

३१ डिसेंबर, १९४३ रोजी मारुती रामोशाने वाटेगावच्या दिशेने कूच केली. मार्गात त्यांनी बंदूकीच्या काही फैरी हवेत झाडल्या व बडे मास्तरांना चिडवण्यासाठी एका मारवाड्याच्या ऑईल इंजनची नासधूस केली.^{४०}

दरोडेखोरांचा घोळका वाटेगावच्या दिशेने येत आहे हे समजताच तेथील लोकांनी त्या रामोशाच्या दिशेने चाल केली. वाटेगाव हे कुरुंदवाड संस्थानातले गाव असल्यामुळे तेथील या संस्थानचे पोलीस होते. वाटेगावच्या माळावर दोन्ही जमावांची समोरासमोर गाठ पडली. दरोडेखोरांच्या जमावात काही ब्रिटिश कॉन्स्टेबल यांचा समावेश आहे असे कुरुंदवाड संस्थानच्या वाईकर नावाच्या पी.एस.आय ने त्यांच्या चेहऱ्यावरून ताडल्याने त्यांने ब्रिटिश पोलीसांना आपले बक्कल नं. सांगा असे आव्हान दिले. ब्रिटिश पोलीसांचे बिंग बाहेर पडेल या भितीने मारुती रामोशाने ब्रिटिश पोलीसांची दिशाभूल केली की, हा

पी.एस.आय. दुसरा तिसरा कोणी नसून बर्डे मास्तरच आहे. त्याने पी.एस.आय च्या दिशेने गोळी झाडली कुरुंदवाडच्या पी.एस.आय. ने शिताफीने गोळी चुकवली. एका झटक्यात गोळीचे उत्तर गोळीने दिले. त्यात मारुती रामोशाला किरकोळ जखम झाली. त्यामूळे त्याचे साथीदार दरोडेखोरांचे व ब्रिटिश पोलीसांचे निती धैर्य खचले त्यांनी पळण्यास सुरवात केली. वाटेगावच्या लोकांनी व कुरुंदवाडच्या पोलीसांनी नांदगाव पर्यंत त्यांचा पाठलाग केला. वाटेगावच्या माळावर झालेल्या गोळीबारामूळे दुसऱ्या दिवशी डी.एस.पी. चा मुक्काम कासेगांव येथे पडला. बर्डे मास्तरांना ही बातमी समजताच ते संतप्त झाले अर्जूनाच्या थाटात त्यांनी अशी प्रतिज्ञा दिली की, दुसऱ्या दिवशी सुर्योदयापूर्वी मारुती रामोशास जिवंत पकडले जाईल किंवा ठार मारले जाईल.

या नंतर बर्डे गुरुजी व कार्यकर्त्यांनी वाटेगांव, पाचुंब्री, शिरंबे, शेणे या गावातील गुंडांच्या साथीदारांना सुर्योदयाच्या आत पकडून आणण्यास माणसे पाठविली. प्रथम कोकरूडकरास बोलवून आणण्यास किसन भोसले याला पाठवले. त्याने तीव्र विरोध केला. किसनने त्याच्या पिढरीत गोळी घातली आणि त्याला उचलून आणले. फक्त शेणे गावास गेलेले लोक तेथील गुंडाना न पकडता परत आले. कारण माळावर झालेल्या गोळीबाराची चौकशी करण्यासाठी डी.एस.पी. चा तळ चावडीत पडला होता. तेव्हा बर्डे गुरुजी स्वतः माळावरून ओढ्याच्या काठाने शेणे गावच्या रस्त्याने चालले.^{४१} पाचच मिनिटांत त्यांनी मारुती रामोशाचा सहकारी किरगोटेंचे ढवळे गाठले. त्याला हाताने खूण करून बरोबर येण्यास सांगितले. तो मंतरल्या प्रमाणे मुकाटयाने त्यांच्या बरोबर चालू लागला.

अशा प्रकारे मारुती रामोशाचे साथीदार जमवून त्यांना पाचुंब्रीच्या रानात ओळीने बसवले. त्यांना एक प्रश्न केला तो असा मारुती शेणेकर कोठे आहे? खरं सांगितल्यास तुम्हाला सोडून देवू पाचुंब्रीच्या हरि पाटलास प्रथम आणि वाटेगावच्या कोकरूडकरास तपासास घेतले त्याने उत्तरा दाखल एक शब्दही सांगितला नाही. यामुळे बर्डे मास्तर व इतर भूमीगतांनी त्यांना बडवण्यास सुरुवात केली. तरीही त्यांनी तोंड उघडले नाही. चिडलेल्या

भूमिगतांनी कोकरूडकरला पत्र्या मारल्या. तर पेटवलेल्या बुचाडावर शिरंब्याच्या सातारकरला टाकून दिले. आपण जीवंत जाळले जाऊ या भितीने सातारकराने तोंड उघडले. मारुती रामोशी कासेगावच्या मारुती माळी यांच्या शेतात असून त्याने माळा घातला आहे. त्याच्या सभोवार कडब्याच्या पेंढ्या लावून केलेल्या बूचाडात आहे.

तेव्हा बर्डे गुरूजींनी त्याच्या पाठीवर थाप देवून त्याला शाबासकी दिली. आपला कोट काढून दिला. त्यातील पैसे त्याला घेण्यास सांगितले आणि जागा दाखविण्यासाठी नेले.^{४२}

माळावर जाताच त्याने बुचाडाची जागा दाखवली. बर्डे गुरूजींनी मारुती माळ्यास बोलावून सांगितले मारुती रामोशाला बाहेर काढ, तो घाबरला त्याने भिती प्रकट केली. 'मला तो गोळी घालील' रामोशाजवळ बंदूक असल्याची खात्री असल्याने गुरूजींनी सर्व साथीदारांना शेताच्या बांधावर पालथं पडण्यास सांगितले तसेच त्या माळ्यास ते बुचाड पेटविण्यास आज्ञा केली. इतक्यात श्रीपती बुवाने बुचाडास आग लावली. चोहोकडून अग्नीने पेट घेतला. ज्वाला उफाळू लागल्या धुराचे लोट आकाशात पसरू लागले तरी रामोशी बाहेर पडेना धुराने गुदमरल्याने नाइलाजाने थोड्याच वेळात तो बाहेर पडण्याचा प्रयत्न करू लागला. त्याने हवालदिल होवून डोके बाहेर काढले ही संधी साधून शेख काकांनी गोळी घातली. ती त्याच्या कपाळातून आरपार गेली. अखेरचा म्होरका गुंड नामशेष झाला. अशा प्रकारे मारुती रामोशाच्या हत्येनंतर त्या भागातील क्रिमिनल गुंडांचा स्वैराचार व अस्तित्व नष्ट झाले.^{४३}

प्रतिसरकारच्या देखरेखीखाली दारूबंदी व न्यायदान मंदिरे, राष्ट्रीय सेवादल, वाचनालये, जनता संरक्षण, सामाजिक सुधारणा आदींचे कार्य नेटाने व कळकळीने सुरू केले. मार्च १९४४ मध्ये सातारा जिल्हयातील गटप्रमुख व मुख्य कार्यप्रमुख तीस लोक मुंबईस गेले. तेथील राजकीय चर्चेतून असे ठरले की, सर्व कार्यकर्त्यांतून पाच कार्यकर्ते निवडून यांच्याकडे वेगवेगळ्या जिल्हयाचे कार्य सोपवावे. या योजनेनुसार पूर्व भागात क्रांतीवीर

नाना पाटील. पूर्व - पश्चिम खानदेशात जी.डी. लाड. पूणे जिल्ह्यात धन्वंतरी वैद्य कासेगावकर, सोलापूर जिल्ह्यात बर्डे गुरूजी, रत्नागिरी जिल्ह्यात बाबूराव चरणकर ठरल्याप्रमाणे उभयंत्यांनी कार्यास प्रारंभ केला.

सन १९४० साली बर्डे गुरूजींनी सोलापूर जिल्ह्यात बार्शी या शहरात तेथील कार्यकर्त्यांची (शिवराज आर्य व आमदार कथले) बैठक घेतली. त्या बैठकीत सातारा जिल्ह्यात चालू असलेल्या प्रतिस्तरकारची कार्ये व रूपरेषा समजावून दिली. सर्व योजना आंमलात आणण्याचा कसून प्रयत्न करावा असे सांगितले. जिल्ह्यातील काही ठिकाणी निवडून सरकारच्या अडवणूकीसाठी साराबंदी प्रयोग करावा, वाहतूकीची साधणे थांबवावी. आदी कार्यक्रम यशस्वी करण्यासाठी मार्गदर्शन केले. त्यानंतर श्री. बर्डे गुरूजींनी म्हैसूर श्रीरंगपट्टण, श्रवणबेळगोळ, मुंडलगिरी, आदी दक्षिणेकडील स्थळांचा प्रवास करून संकेश्वरला दाखल झाले.^{४४} तेथे जी.डी.लाड, डॉ. गायकवाड व कुंडलचे जोशी त्यांना भेटले. तेथून बेळगावात श्री. दत्तोपंत अध्यापक यांच्या घरी उतरले. अध्यापकांनी त्यांची उत्तम व्यवस्था केली. त्यानंतर हे सर्वजण बाहेर पडले. वाटेत त्यांना ओळखणारा जुवेकर भेटला. या जुवेकराने बर्डे गुरूजींना गोड बोलून हंस टॉकीजमध्ये 'नरवीर तानाजी मालूसरे' हा पिक्चर बघण्यास नेले. जी.डी.लाड मात्र इंग्लीश पिक्चर पहाण्यास गेले. हंस टॉकीज मध्ये एका बाजूला जुवेकर दुस-या बाजूला लाड व मध्ये बर्डे गुरूजी बसले. चित्रपट सुरू होताच पाठीमागच्या रांगेतील एका माणसाने बर्डे गुरूजींच्या कोटाची कॉलर धरली. बर्डेनी मागे वळून पाहिले. तेव्हा मि. दरवाज्यापर्यंत चला असे उद्गार ऐकू आले. दरवाज्यापर्यंत येताच दृष्टीस पडली ती पोलीस व्हॅन. निरुपायाने बर्डे गुरूजींना व्हॅन मध्ये बसावे लागले २८ मे १९४४ रोजी ही घटना घडाली.^{४५} पोलीस ठाण्यावर जाताच बर्डे यांनी नाव गाव सांगण्यास नकार दिला.

बर्डे गुरुजींची इस्लामपूर तुरुंगात रवानगी:

पुढे कडेकोट बंदोबस्तात ताकारी स्टेशनात आणले. ताकारी स्टेशनवरून नदी ओलांडून जाईपर्यंत पायी चालत जावे लागत होते. त्या अवधीत बर्डे गुरुजींनी नामदेव बोरगावकर, नामा पाटील व धोंडी पाटील, ताकारी यांच्या सहायाने निसटून जाण्याचा प्रयत्न केला, तो अयशस्वी ठरला, त्यानंतर बर्डे गुरुजींना इस्लामपूरमध्ये नेवून लॉकपमध्ये ठेवले. क्रिमिनल गुंडांचा पुढारी ज्ञानू कुंभार वस्ताद व बर्डे गुरुजी यांचे वैर लक्षात घेवून दोघांना एकाच खोलीत ठेवले. परस्परांची मारामारी व्हावी हा दृष्ट हेतू या योजनेमागे होता. पण ज्ञानू कुंभाराने बर्डे गुरुजींशी सरळ वर्तन केले. त्यानंतर श्री.बर्डे गुरुजींवर ३०२ कलमाखाली खुनी केस लादून त्यांना सातारा तुरुंगात पाठविले. ३०२ कलम हे फाशीचे असल्याने त्यांच्या साथीदारांना व आसेष्टांना चिंता वाटू लागली.^{४६}

त्याच दरम्यान एस.बी.पाटील व नागनाथ नायकवडी सातारच्या तुरुंगात होते. पैकी नायकवडीनी सातारा जेलमधून स्वतःची सुटका करून घेतली. इकडे बर्डे गुरुजींच्या कार्यकर्त्यांनी त्यांना पकडून देणाऱ्या देशद्रोह्याचा शोध घेतला. त्यावेळी जुवेकरांनी त्यांना तपासाच्या कामी मदत केली. बर्डे गुरुजींनी सांगितले, मला पकडून देणारा देशद्रोही जुवेकरच आहे. त्यादृष्टीने तपास करा. त्याप्रमाणे जुवेकरास तपासात घेताच आपणास पोलिसांकडून ३८०० रुपये मिळाले असून आपण कसे पकडून दिले त्याची सविस्तर माहिती जुवेकरांनी कार्यकर्त्यांस दिली. मग कार्यकर्त्यांनी त्याला शासनकरून त्याच्याकडून ३८००रुपये वसूल केले.^{४७}

पुढे लवकरच बर्डे गुरुजींवर ३०२ कलमाखाली खुनी केस गुदरली. मारुती रामोशी शोणेकराच्या खुनाची केस बर्डे गुरुजींवर लादून अन्यायी मागनि त्यांचा काटा काढण्याचा आटोकाट प्रयत्न पोलीसांनी चालू केला.पण पुराव्याच्या अभावी श्री.बर्डे गुरुजींना सप्टेंबर, १९४४ मध्ये निर्दोष म्हणून मुक्त करण्यात आले. पण त्याच वेळी बर्डे गुरुजींना स्थानबद्धतेच्या हुकूमाखाली अटक केली, आणि, त्या तुरुंगातून एक दोन दिवसांनी

येरवड्यास पाठविले. तेथे त्यांनी राजकीय कैद्यांचे प्रतिनिधित्व केले. जेलच्या जेवणात सुधारणा केली. १९४६च्या एप्रिल महिन्यात त्यांची येरवडा जेलमधून सुटका झाली.^{५८}

जेलमधून सुटका होताच शेकडो कार्यकर्त्यांनी व वाटेगाव, कासेगाव भागातील जनतेने मोठ्या उत्साहाने १०१ बैल जुंपलेल्या सुशोभित केलेल्या गाडीतून कासेगावपासून वाटेगावपर्यंत बर्डे गुरुजींची सवादय जयघोषात मिरवणूक काढली. वाटेगावात घरोघरी सुवासिनी भगीर्नीनी त्यांना ओवाळले. मिरवणूक समाप्तीनंतर प्रचंड सभा भरली. अनेकांची भाषणे झाली. त्यानंतर वाळवा तालुका, शिराळा पेठा यातील गावोगावी बर्डे गुरुजींचा सन्मान, सत्कार झाला. त्याच सुमारास भूमिगतांची वॉरंटे सरकारने रद्दबातल केली. राजकीय कैदी सोडण्यात आले. बर्डे गुरुजींनी १९४२ च्या लढ्यात अतुल पराक्रम व अथक परिश्रम केल्यामुळे त्यांचा यथायोग्य गौरव सन्मान करण्याच्या हेतूने कुरुंदवाड सिनिअर संस्थानचे राजे यांनी कुरुंदवाड येथील आपल्या वाड्यातील रायफल व ३८ बोअरचे रिव्हॉल्व्हर १९४६मध्ये बक्षिस दिले.^{५९} तसेच या आनंदाच्या प्रसंगी बर्डे गुरुजींच्या इच्छेनुसार सात वर्षपेक्षा अधिक जन्मठेपेची शिक्षा झालेल्या कैद्यांना तुरुंगातून मुक्त केले.

१९४७ साली ब्रिटिशांनी भारतास स्वातंत्र्य दिले. सांगली, मिरज, बुधगांव, जमखिंडी, भोर, औंध, रामदूर्ग व कुरुंदवाड, फलटण या ९ संस्थानांनी संघराज्याचा एक आराखडा तयार केला व संघराज्य चालविण्यासाठी जे संस्थांनी प्रजेचे प्रतिनिधी घेतले त्यात बर्डे गुरुजी होते.

स्वातंत्र्योत्तर काळ व बर्डे गुरुजी :

१९४६ ते ४८ पर्यंत बर्डे गुरुजी कुरुंदवाड संस्थानच्या मंत्रिमंडळात होते. सन १९६२ साली जिल्हा परिषद निवडणूकीत निवडून आले. काँग्रेस पक्षातील नेतेमंडळीची धोरणे पटली नाहीत म्हणून १९६४ मध्ये जिल्हा परिषद संदस्याचा राजीनामा दिला. काँग्रेस पक्षातील नेते मंडळीशी मतभेद झाले तरी शेवटपर्यंत त्यांनी काँग्रेस पक्ष सोडला नाही.

नंतरच्या काळात त्यांनी सामाजिक कार्यास प्रोत्साहन दिले. सन १९८० च्या भारत सरकारच्या जी.आर. प्रमाणे भूमिगत स्वातंत्र्यसैनिकांना सन्मान पेन्शनसाठी शिफारस करण्याचा त्यांना अधिकार होता. सांगली जिल्हा स्वातंत्र्यसंग्राम सैनिक समितीचे शेवटपर्यंत ते अध्यक्ष होते. महाराष्ट्र राज्य स्वातंत्र्यसैनिक संघटनेचे काही काळ ते अध्यक्ष होते. दिनांक १२/०९/१९८२ रोजी त्यांचे निधन झाले.

संदर्भ - सुची

१. श्री. बर्डे अशोक दादासो - मुलाखत
२. स्वा. सै. शिंदे पांडूरंग रामचंद्र - (वाटेगाव) - मुलाखत
३. ---- कित्ता ----
४. दै. पुढारी - दि. १२ सप्टेंबर, १९८३ - पृष्ठ - ४
५. श्री. सगरे अजित - जिद्दी झुंजार- पृष्ठ - ८
६. स्वा. सै. चरिंज कोष, पश्चिम महाराष्ट्र - पृष्ठ - ४३१
७. श्री. सगरे अजित - उपरनिर्दिष्ट - पृष्ठ - १४
८. दै. सकाळ - दि. १६/२/९२ - पृष्ठ - ७
९. ---- कित्ता ----
१०. तुळंगामध्ये असलेला तारखेचा तपशिलाचा तक्ता घरामधून उपलब्ध त्यावरून.
११. डॉ. भोसले अ.आर. - अप्रकाशित लघुशोधप्रबंध - शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर -
फ्रिडम मुव्हमेंट इन सातारा डिस्ट्रीक्ट (१८५७-१९४७) - पृष्ठ - २३४
१२. स्वा.सै. पवार रामचंद्र सखाराम - (कुंडल) - मुलाखत
१३. श्री. बर्डे रविंद्र दादासो - मुलाखत
१४. स्वा.सै. शिंदे पांडूरंग रामचंद्र - (वाटेगाव) - मुलाखत
१५. श्री. सगरे अजित - उपरनिर्दिष्ट - पृष्ठ - २४
१६. स्वा.सै. देशपांडे डी.जी. व स्वा.सै. पाटील एस. बी. - (इस्लामपूर, कामेरी) - मुलाखत
१७. स्वा.सै. शेते विमलनाथ - (वाटेगाव) - मुलाखत
१८. श्री. सगरे अजित - उपरनिर्दिष्ट - पृष्ठ - ३०
१९. दै. सकाळ - दि. १२ सप्टेंबर १९८४ - पृष्ठ - ४
२०. श्री. सगरे अजित - उपरनिर्दिष्ट - पृष्ठ - २१

२१. संपादक कारंडे वसंतराव - स्वा.सै. बर्डे गुरुजी स्मृती अंक (१९८३) - पृष्ठ - १७
२२. श्री. पाटील रा. तु. - सांगली - सातान्याचे राजकारण - पृष्ठ - ३३
२३. श्री. लोहार द.ब. व आडमुटे ना.दा. - स्वातंत्र्याचा संग्राम (१९३० - १९४२) -
पृष्ठ - २०
२४. संपादक कारंडे वसंतराव - उपरनिर्दिष्ट - पृष्ठ - ४९
२५. दै. सकाळ - दि. १२-९-१९८८ - पृष्ठ - ५
२६. डॉ. शिंदे अ. बी. - द पॅरलल गर्हमेंट ऑफ सातारा - पृष्ठ - ३५६
२७. साप्ताहिक नवयुग - दि. १२ मे, १९४६ - पृष्ठ - २५
२८. श्री. गोखले पुरुषोत्तम पांडूरंग - जागृत सातारा - पृष्ठ - १९०
२९. डॉ. शिंदे आबासाहेब - सातारचे प्रतिसरकार : प्रसंग आणि व्यक्ती - पृष्ठ - ६२
३०. ---- कित्ता ---- - पृष्ठ - ६२
३१. स्वा.सै. श्रीमती पाटणकर इंदुताई - (कासेगाव) - मुलाखत
३२. स्वा.सै. शेते विमलनाथ - मुलाखत
३३. डॉ. शिंदे अ.बी. - उपरनिर्दिष्ट - पृष्ठ - २३९
३४. स्वा.सै. देशपांडे डि.जी. - मुलाखत
३५. स्वा.सै. पाटील एस.बी. - मुलाखत
३६. स्वा.सै. शिंदे पांडूरंग रामचंद्र - मुलाखत
३७. श्री. बर्डे रविंद्र दादासो - मुलाखत
३८. स्वा.सै. पाटणकर इंदुताई - मुलाखत
३९. श्री. पाटील अविनाश बाबासाहेब - हस्तलिखित (चंद्रु पाटील यांच्यावरती) - पृष्ठ - १४
४०. डॉ. शिंदे आबासाहेब - उपरनिर्दिष्ट - पृष्ठ - ६४
४१. स्वा.सै. पाटील मारुती यशवंत - मुलाखत
४२. डॉ. शिंदे अ.बी. - उपरनिर्दिष्ट - पृष्ठ - १४४

- ४३.श्री. डॉ. भोसले अे. आर. - उपरनिर्दिष्ट - पृष्ठ - २६६
- ४४.स्वा.सै. लाड जी.डी. - कुंडल - मुलाखत
- ४५.श्री. लोहार द.ब. व आडमुटे ना.दा. - उपरनिर्दिष्ट - पृष्ठ - १४९
- ४६.श्री. गोखले पुरुषोत्तम पांडूरंग - उपरनिर्दिष्ट - पृष्ठ - १९८
- ४७.श्री. सगरे अजित - उपरनिर्दिष्ट - पृष्ठ - ८६
- ४८.श्री. बर्डे अशोक दादासो - मुलाखत
- ४९.स्वा.सै. देशपांडे डी.जी. - मुलाखत